9 Vybrané rovinné křivky

9.1 Obalová křivka

PŘÍKLAD 9.1. *Za určitých okolností můžeme na dně dobře umytého hrnečku nebo na hladině nápoje v něm pozorovat křivku podobnou srdci (viz obr. 54). Jaká je podstata tohoto jevu? Můžeme odvodit rovnici pozorované křivky?*

Obrázek 54: : Srdce ve sklenici

Dotyčná křivka je polovinou křivky zvané *nefroida*. Vzniká jako obálka světelných paprsků odražených od vnitřní stěny nádoby. Tím se řadí do rodiny tzv. *kaustik*. Geometrickou podstatu vzniku této křivky snadno modelujeme v programu GeoGebra. K vykreslení systému odražených paprsků, jejichž je nefroida obálkou, využijeme zobrazení stopy polopřímky, která je modelem odraženého paprsku. Při plynulém pohybu bodem dopadu I (viz Obr. 55a) podél kružnice znázorňující vnitřní stěnu nádoby (po jeho uchopení ukazatelem myši) se potom na *Nákresně* zobrazuje celý systém odražených paprsků a vznik výsledné křivky jako jejich „obálky“ je zřejmý. Výsledek vidíme na Obr. 55b.

Obálkou (*obalovou křivkou*) systému křivek v rovině rozumíme křivku, která má v každém svém bodě tečnu společnou s jednou z křivek uvažovaného systému. Její rovnice jsou řešením soustavy rovnic, která je tvořena rovnicí parametrického systému křivek

$$l(x, y, \varphi) = 0, \tag{33}$$

kde φ je reálný parametr, a její derivací podle tohoto parametru

$$\frac{\partial l(x, y, \varphi)}{\partial \varphi} = 0. \tag{34}$$

Při odvození rovnice zkoumané křivky v programu GeoGebra začneme zadáním souřadnic bodu dopadu I a normálových vektorů n_d a n_r přímek, které v tomto pořadí reprezentují dopadající a odražený paprsek, viz řádky 1–4 následujícího kódu řešení v prostředí CAS GeoGebry.

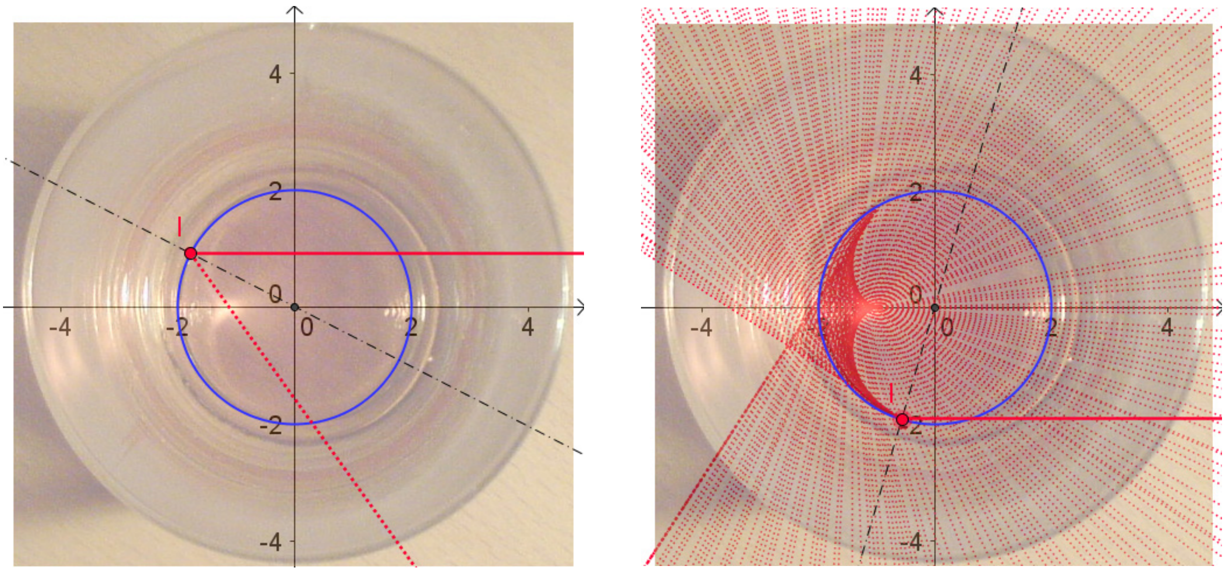

a) Odraz světla b) Obálka odražených paprsků

Obrázek 55: : Geometrický model vzniku kaustiky, GeoGebra 5.0

1	P:=(x,y) $\rightarrow\ P := (x, y)$
2	I:=(cos(φ+ π /2),sin(φ+ π /2)) $\rightarrow\ I := (-\sin(\varphi), \cos(\varphi))$
3	n_d:=Vektor[(0,1)] $\rightarrow\ n_d := \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}$
4	n_r:=Vektor[(-sin(2 φ),cos(2 φ))] $\rightarrow\ n_r := \begin{pmatrix} -\sin(2\ \varphi) \\ \cos(2\ \varphi) \end{pmatrix}$
5	l(φ):=(P-I)*n_r $\rightarrow\ l(\varphi) := -(\sin(\varphi) + x)\ \sin(2\ \varphi) + (-\cos(\varphi) + y)\ \cos(2\ \varphi)$
6	dl(φ):=Derivace[l(φ),φ] $\rightarrow\ dl(\varphi) := -2\ x\ \cos(2\ \varphi) - 2\ y\ \sin(2\ \varphi) - \sin(\varphi)\ \cos(2\ \varphi) + \sin(2\ \varphi)\ \cos(\varphi)$
7	K:=Reseni[{l(φ)=0,dl(φ)=0},{x,y}] $\rightarrow\ K := \left(-\frac{1}{4}\ \sin(3\ \varphi) - \frac{3}{4}\ \sin(\varphi)\quad \frac{1}{4}\ \cos(3\ \varphi) + \frac{3}{4}\ \cos(\varphi) \right)$

Poté definujeme rovnice (33), (34), v uvedeném kódu jsou nazvány `l`(ϕ) a `dl`(ϕ), viz řádky 5–6 kódu. Řešením soustavy těchto rovnic je bodová rovnice zkoumané křivky, kterou vidíme na posledním řádku č. 7 kódu řešení.

Dalším příkladem obalové křivky je *asteroida*. Můžeme ji totiž definovat jako *obálku* jednotlivých poloh úsečky, jejíž koncové body se pohybují podél kolmých přímek, viz Obr. 56. Pokuste se tuto křivku modelovat v GeoGebře, případně vypočítat její bodovou rovnici.

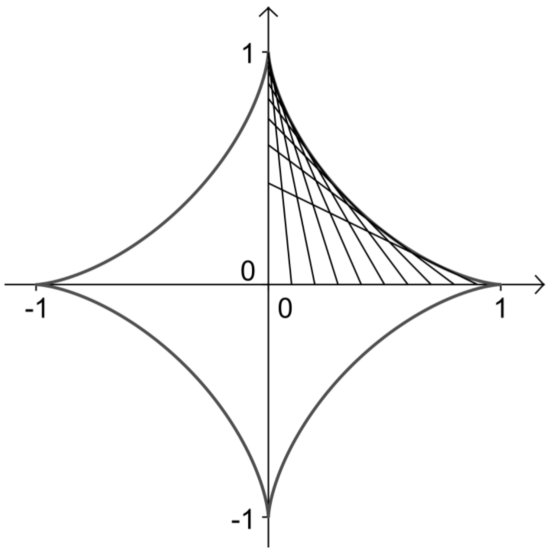

Obrázek 56: Asteroida

9.2 Evoluta a evolventa

Viz Obr. 57. Rovinná křivka m, která protíná kolmo všechny tečny dané křivky k, se nazývá *evolventa* křivky k. Rovinná křivka k, pro kterou je křivka m evolventou se nazývá *evolutou* křivky m.

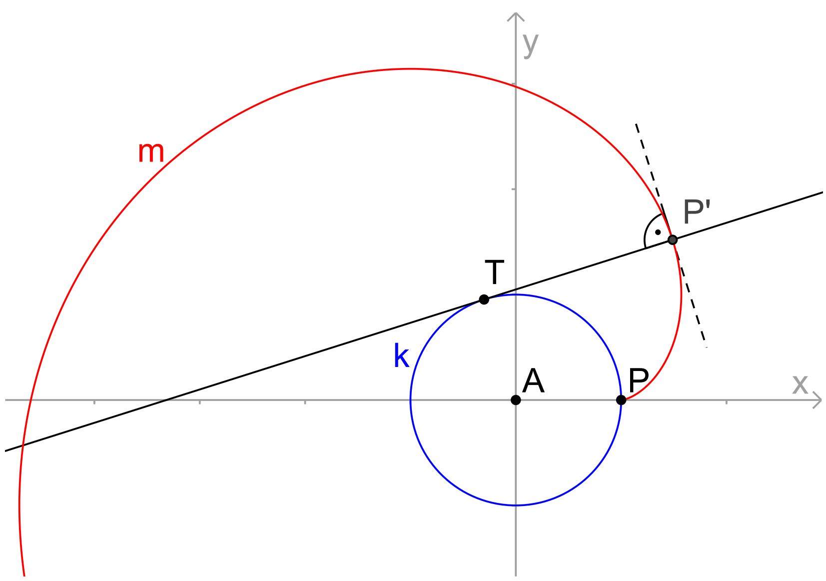

Obrázek 57: Evoluta k a evolventa m

K dané křivce k existuje nekonečně mnoho evolvent. Všechny tyto evolventy mají společné normály, které jsou tečnami k. Všechny je můžeme získat jako trajektorie bodů tečny odvalující se po křivce k (na odvalující se tečnu nanášíme délku oblouku, měřeného od pevně zvoleného bodu křivky k dotykovému bodu tečny, tj. na Obr. 57 je délka úsečky TP' shodná s délkou oblouku PT).

Pokud křivka m nemá inflexní bod a má všude nenulovou derivaci první křivosti, existuje k ní jediná evoluta. Tato evoluta je množinou všech středů oskulačních kružnic křivky m. Evolutu dané rovinné křivky můžeme charakterizovat také jako obalovou křivku normál této křivky.

Na Obr. 57 vidíme část evolventy m kružnice k (kružnice k je tedy evolutou křivky m). V technické praxi se tato křivka uplatňuje při návrhu tvaru zubů u ozubených kol. Tvar evolventy kružnice zajišťuje odvalování zubů dvou kol po sobě a tím dochází k plynulému přenosu síly během jejich vzájemného otáčení.

Příkladem další známé dvojice křivek ve vztahu evoluta–evolventa je dvojice řetězovka–traktrix, viz Obr. 58.

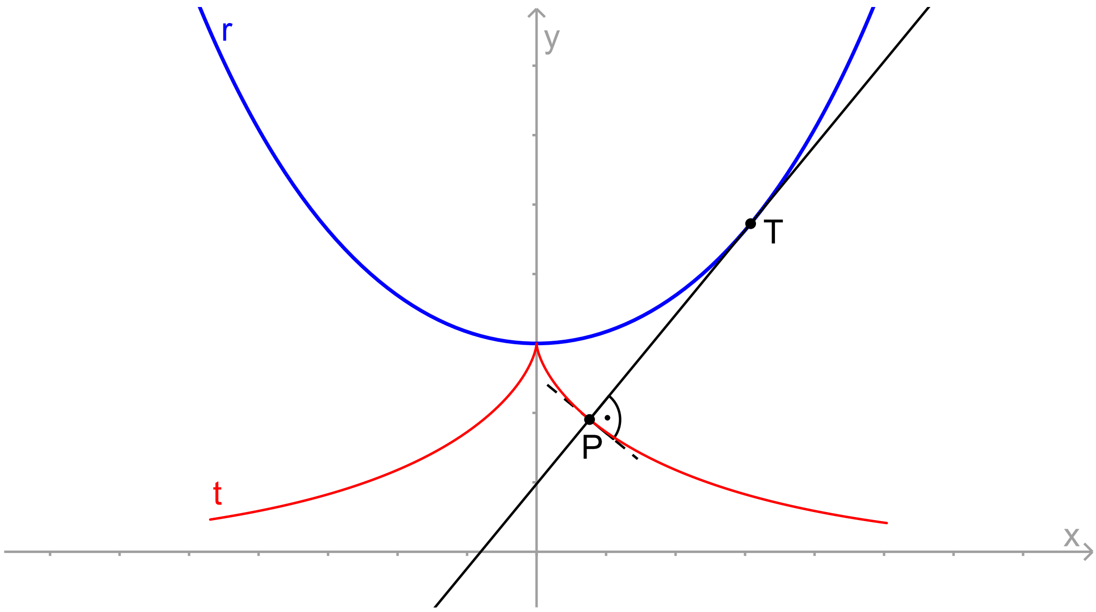

Obrázek 58: Řetězovka r a traktrix t

Pro detailní seznámení s pojmy *evoluta* a *evolventa* lze doporučit [1] a [13].

Literatura

[1] Budinský, B. *Analytická a diferenciální geometrie.* SNTL, Praha, 1983.

[2] Coxeter, H. S. M., Greitzer, S. L. *Geometry revisited.* The Mathematical Association of America, Washington, D.C., 1967.

[3] Devlin, K. *Jazyk matematiky.* ARGO, 2003.

[4] Eukleides, *Základy. Knihy I–IV.*, koment. Petrem Vopěnkou, OPS, Nymburk, 2008.

[5] Eukleides, *Eukleidovy základy (Elementa)*, překlad F. Servít, 1907.
Dostupné na `https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eukleides_Servit.pdf`

[6] Havlíček, K. *Úvod do projektivní geometrie kuželoseček.* SNTL, Praha, 1956.

[7] Klíma, J. *Různé způsoby zobrazovací v deskriptivní geometrii.* Kapitola „Gnómonický a stereografický průmět kulové plochy“. Praha: JČMF, edice „Cesta k vědění“, 1944, str. 18-25.
Dostupné na
`http://dml.cz/bitstream/handle/10338.dmlcz/403087/CestaKVedeni_013-1944-1_6.pdf`

[8] Kuřina, F. *10 geometrických transformací.* Prometheus, Praha, 2002.

[9] Kuřina, F. *10 pohledů na geomatrii.* Akademie věd České republiky, Praha, 1996.

[10] Kutuzov, B. V. *Lobačevského geometrie a elementy základů geometrie.* Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1953.

[11] Pech, P. *Klasické vs. počítačové metody při řešení úloh v geometrii.* Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, 2005.
Dostupné na `http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/m/knihy/Metody.pdf`

[12] Pavlíček, J. B. *Základy neeukleidovské geometrie Lobačevského.* Přírodovědecké nakladatelství, Praha, 1953.
Dostupné na `http://dml.cz/dmlcz/402750`

[13] Rektorys, K. *Přehled užité matematiky.* Prometheus, Praha, 2009.

[14] Sekanina, M. a kol. *Geometrie II*, SPN Praha, 1988.

[15] Vopěnka, P. *Trýznivé tajemství.* Práh, Praha, 2003.

[16] Vyšín, J. a kol.: Geometria pre pedagogické fakulty II, Bratislava, 1970.